

Johan Knutsson: *Hantverkare i "hemtrefnadens" tid. Kretsen kring Lars Israel Wahlman 1895–1925*. Foto: Peter Segemark. Nordiska museets förlag, Stockholm 2016, 208 s., ill. ISBN 978-91-7108-581-8.

Johan Knutssons bok är den avslutande delen i en trilogi. Den första delen *I "hemtrefnadens" tid. Allmoge, nationalromantik och konstnärligt nyskapande i arkitektur, möbler och inredningar 1890–1930* från 2010 behandlade hur upptäckten av allmogens möbel- och inredningskonst påverkade samtida konstnärer och formgivare som Carl och Karin Larsson. Den andra, *Allkonstnär i "hemtrefnadens" tid. Lars Israel Wahlman som möbel- och inredningsarkitekt 1894–1917*, utgiven 2013, hade arkitekten Lars Israel Wahlman i centrum och i denna den tredje boken vidgas perspektivet och läsaren möter en lång rad personer som fanns med i kretsen kring Wahlman och som var lika viktiga som han själv för att hans projekt skulle kunna genomföras. Knutssons syfte är att undersöka relationen mellan arkitekt och hantverkare och mellan konst och hantverk. Genom att studera hur byggnadsverk kom till i praktiken vid 1900-talets inledning vill Knutsson i sin avslutning diskutera hur dessa relationer ser ut idag. Knutsson ger också en överblick över begrepp och termer som "slöjd", "hantverk", "konsthantverk", "konstslöjd" och så vidare och visar hur betydelsen av vissa ord förändrats över tid, vilket påverkar hur vi idag tolkar roller och insatser i byggprocessen.

I boken ges en god översikt över den engelska Arts- and Crafts-rörelsen och vilket inflytande den hade på det tidiga 1900-talets Sverige. Då fanns en föreställning om att det genuina och äkta i form och hantverk ännu kunde återfinnas på landsbygden, som blev ett ideal för en lång rad konstnärer och arkitekter. Knutsson beskriver den paradox det innebar att trots att Arts- and Crafts-rörelsen hyllade hantverket och ville förkasta den samtida industrin, så var industrin och hantverket inte varandras motsatser eller fiender, utan det var företeelser som befann sig i ett symbiotiskt beroende av varandra. Nya me-

kaniska redskap och ökad stordrift i stenhuggerierna och nya transportmöjligheter på vatten- och järnvägar banade vägen för att det blev möjligt att använda natursten i byggnader på nya kreativa sätt, där spåren av hantverkarens verktyg blev ett stilelement som ibland ritades in av arkitekten på skisser och ritningar.

Knutssons mål med boken är att sätta ljus på inte bara arkitekten (i det här fallet Wahlman) utan alla de hantverkare från olika områden som utförde de detaljer i trä, måleri, sten, smide och textil som bidrog till att skapa allkonstverk som Tjolöholms slott i Halland och Engelbrektskyrkan i Stockholm. Ambitionen är att visa den betydelse som dessa haft för att den byggnad som arkitekten ritat faktiskt kunde få den utformning som denne och beställaren tänkt sig. Välkända namn som konstnären Filip Månsson blandas med hittills enbart lokalt uppmärksammade som Kers Per, och idag bortglömda personer som konstnären Lotten Rönqvist. En gång betydelsefulla industrier, som Carl Fredrikssons träförädling i Katrineholm och Gustaf Flintas fabrik i Hedemora lyfts fram, och här är det nästan omöjligt för författaren att hitta de individer han vill skildra, istället blir det ett kollektiv av arbetare som, med hjälp av industrialismens tekniker, framställde det hantverk som Wahlman eftersträvade till sina byggnader som nu får sin plats i designhistorien. Knutsson lyckas med sitt syfte, att visa att det som framstår som ett verk av en enda person – arkitekten – i själva verket var beroende av en lång rad hantverkskunniga och konstnärligt begåvade individers insatser.

För att kunna göra detta har Johan Knutsson gjort en imponerande arkivresearch och lagt ett pussel med de dokument han funnit, som trots att bitar saknas ger en bild av den kreativa process där arkitekt och hantverkare möttes. Undersökningens syfte är empiriskt, men det författaren också gör, förutom att belägga processer och människors interagerande med varandra, är att visa hur allt kan bli ett källmaterial beroende på vilka frågor som ställs till det. Räkningar och kvitton används för att styrka mänskliga interaktioner och är ibland de enda beläggen för att kontakt funnits mellan olika parter. Befintliga byggnader och byggnadsdetaljer som inredning,

fotografier, ritningar och skisser, korrespondens, kontrakt, adresskalendrar, verifikationer – Knutsson kombinerar en mängd olika källor och bygger av dessa skickligt en berättelse om kreativitet och kreativa människors möten med varandra.

Flera bilder i boken visar ritningsmaterial som förefaller ha legat hoprullat och bortglömt i decennier, men som plockats fram i ljuset i samband med Johan Knutssons och Peter Segemarks arbete. Det framgår inte huruvida dessa ritningar nu har fått en god förvaring och kanske också vård av konservator så att de kan finnas kvar och studeras även av framtida forskare, men låt oss hoppas att det blir ett resultat av Knutssons arbete.

Boken avslutas med ett avsnitt som pekar framåt, där Johan Knutsson resonerar om hantverkets och hantverkarens roll i dagens designprocess. Det historiska perspektivet används för resonemang om Arts- and Crafts-rörelsens avtryck idag och författaren argumenterar för hantverkets betydelse också nu och i framtiden. Denna avslutning pekar framåt mot något som skulle kunna bli ytterligare en bok från Johan Knutsson, där det historiska arvets betydelse för dagens hantverk skulle kunna lyftas fram än mer.

En tanke som väcks hos mig som läsare är om de lärdomar som går att dra ur Wahlmans arbetsätt och syn på hantverk och kvalitet i såväl material som utförande och estetiskt resultat på något sätt skulle gå att överföra till 2000-talets byggprocess? Wahlmans produktion var till stor del ägnad exklusiva solitära verk som villor och kyrkor och budgetarna för byggena måste varit oerhört väl tilltagna i de flesta fall. Idag är bostadsbristen påfallande i många städer och tätorter och det industrialiserade och vinstmaximerande byggandet är det som är allenarådande. Är det möjligt att skapa hemtrevnad och skönhet som består i 100 år även idag, skulle det vara möjligt för dagens byggindustri att ta med sig något av Wahlmans ideal i sina produktioner? Knutsson berör hur Sigurd Lewerentz var aktiv på byggplatserna när Markuskyrkan i Björkhamnen i södra Stockholm respektive S:t Petri kyrka i Klippan byggdes, och styrde murarnas arbete

så att resultatet blev precis det han hade tänkt sig. Var det sista gången i svensk byggproduktion ett sådant agerande från arkitektens sida förekom? Denna typ av frågor skulle jag gärna se både Knutsson och andra personer med samma djupa kunskaper om såväl byggprocessen och arkitektrollen liksom hantverkets villkor reflektera över i något sammanhang.

Det är ett myller av människor som läsaren möter i den här boken och Johan Knutsson har gjort en enastående insats genom att lyfta fram deras betydelse för verk som hittills har tillskrivits Wahlman ensam. Tyvärr saknas ett personregister, något som hade ökat bokens användbarhet påtagligt. Liksom i de båda första böckerna har huvuddelen av det fotografiska materialet Peter Segemark som upphovsperson. Hans roll för det färdiga resultatet är avsevärd, och hans namn står också på bokens framsida bredvid Knutssons, så att de båda helt rättvist anges som bokens upphovspersoner. Boken är vackert formgiven och som föremål kan den sägas illustrera det som är författarens budskap – bakom varje singulärt signerat objekt finns i allmänhet ett kreativt kollektiv.

Karin Gustavsson, Malmö

Crafting cultural heritage. Anneli Palmsköld, Johanna Rosengren och Gunnar Almevik (red.). Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet 2016. 117 s., ill. ISBN 978-91-981406-3-7.

Antologin *Crafting cultural heritage*, redigerad av Anneli Palmsköld, Johanna Rosengren och Gunnar Almevik, är resultatet av en session på konferensen *Re/theorising heritage* anordnad av Association of Critical Heritage Studies, Göteborgs universitet 2012. Konferensens mål var att utveckla nya teoretiska diskussioner relevanta för kulturarvsfältet. Syftet med antologin är att med bakgrund av detta ansluta sig till det växande fältet av kritiska kulturarvsfrågor genom att lyfta frågor om det immateriella kulturarvet inom hantverksområdet. En utgångspunkt